

BUNA I VELIKI INKVIZITOR

O „Buni“

Kao najadekvatnije polazište u raspravi o poglavlju „Veliki inkvizitor“ romana F. M. Dostojevskog *Braća Karamazovi* nameće se pitanje statusa ove povlašćene epizode u okviru celine dela. Pripovest, kakva jeste epizoda o Velikom inkvizitoru, može se čitati odvojeno od ostatka romana, ali se njenim istrzanjem iz sižea gubi mnoštvo esencijalnih detalja i ograničavaju se smisaoni dometi ovog teksta. Da bismo adekvatno obradili pitanje poglavlja „Veliki inkvizitor“ najpre moramo opisati njegovo mesto u okviru celine.

Neki od vrhunaca umetničkog stvaralaštva F. M. Dostojevskog jesu glava romana koja prethodi „poemi“ o inkvizitoru i sama „poema“. Ivan Fjodorovič Karamazov u poglavlju „Buna“ razgovara sa svojim bratom Aleksejem i pokušava da raspravi *najvažnija pitanja života*. Ivan Fjodorovič, intelektualno nadmoćan i retorski talentovan, dominira konverzacijom koja se sastoji od njegovih dugačkih monoloških iskaza i Aleksejevih kratkih odgovora. Pred čitaocem se prostiru svet Ivanovih svetonazora, razdor njegove nutrine i njegova intelektualna oštrica. Stanovište srednjeg sina starog Fjodora Pavloviča je humanističko, ali je njegova pozicija problematična. Naime, Ivan pred svog brata iskušenika iznosi tri priče o patnji nevinih birajući da kroz najosetljiviju prizmu prelomi najznačajnija pitanja i do paroksizma dovede probleme o kojima govori. Ivan Fjodorovič pripoveda Aljoši o patnjama dece. Odričući se ideje praotačkog greha, kada su deca u pitanju, Ivan u detetu vidi najveću bliskost čoveka Bogu – bezgrešnost. Pažljivo birajući najgnusnije zamislive zločine prema deci, uporno naglašavajući i izoštravajući pitanje zla i nevine patnje, Ivan iskušava Aljošinu veru i obrazlaže svoje stavove.

Razumeš li ti to, malo stvorenje, koje još ne ume ni da shvati šta se s njim radi, na onom odvratnom mestu, u pomrčini i zimi, bije samo svojom sićušnom šačicom u izmučene grudi, moli svojim nevinim krotkim suzicama „bogu“ da ga on odbrani, razumeš li ti tu besmislicu, prijatelju moj i brate moj, iskušeniče božji i smireni, razumeš li zašto je ta besmislica potrebna i stvorena!¹

U nastavku teksta Ivan će refrenski ponoviti još nekoliko puta reč „bogi“ naglašavajući dečju perspektivu – upravo onu poziciju apsolutne nevinosti i neupitne vere prema Ivanu Karamazovu. Istovremeno on upravlja svoj govor prema Aljoši, ali mu svoj stav ne nameće, već ga upitno i afektirano poziva da mu razjasni svet čiju dobrotu garantuju nevine patnje. Aljošin odgovor je kratak:

¹ F. M. Dostojevski, *Braća Karamazovi*, Rad, Beograd, 1960, str. 322.

...ja hoću da se mučim.²

Dostojevski insistira na jukstapoziciji Ivana i Aljoše u poglavlju „Buna“. Za tim izolovanim kafanskim stolom Aleksejeva vera i prepuštanje patnjama (intuitivno, naivno i pokorno) stoje naspram superiornosti Ivanove logike. Paradoksalno, odgovore na najvažnija pitanja ne zna nijedan od braće, ali je značajna razlika u tome što Aljoša živi u veri da je svaka patnja nužna radi ispunjenja Hristovog zaveta, dok Ivan ne može da prihvati svet kao dobar ako za takav kosmički poredak mora pasti makar i jedna nevina suza. Ivan Fjodorovič se pred čitaocem otkriva kao duboko podeljena ličnost, njegova pozicija nije ateistička, on je antiteista i posredni ocebica. Duž čitave ontološke vertikale srednji sin Fjodora Pavloviča stoji nasuprot figuri oca, gadeći se *lakejštine* svog biološkog oca i odbacujući nepravedan svet svog nebeskog Oca. Kroz obradu motiva nevine patnje Dostojevski zapravo vrši najznačajniji čin karakterizacije Ivana Fjodoroviča, a njegova antiteistička pozicija će se u svojoj punoći pokazati već u narednom poglavlju romana. Žarišne tačke poglavlja „Veliki inkvizitor“ ne mogu se punoznačno i pravoznačno razumeti bez poznavanja Ivanovog antiteizma, jer bi u protivnom motiv poljupca kojim se *poema* i zatvara mogao delovati kao neorganski umetak, što će biti pokazano u glavnom delu ovoga rada. Važno je naglasiti humanističku poziciju Ivana Karamazova, podjednako koliko je važno naglasiti i njegovo poznavanje biblijskog teksta. Ivanovi stavovi nisu paušalno izvedeni, oni su plod duboke unutrašnje borbe i njegovo bogoboraštvo je plod nemogućnosti da se intelektom obuhvati totalitet sveta i božanske promisli. Čitalac može biti saglasan sa Ivanom Fjodorovičem i postaviti sebi istovetna pitanja, može biti saglasan i sa sudom koji on izriče. Da li je zaista svet vredan patnje nevinih? Upravo u formulaciji samog pitanja koje Dostojevski postavlja pred čitaoca i leži zamka. Naime, potrebno je razlučiti i raspraviti o kojem svetu je reč. Ivan Karamazov ostaje slep za onaj svet u kojem živi Aljoša. Krajnji dometi Ivanove logike ostaju ovozemaljski, jer ona ne može biti oruđe kojim se transcendira svet materijalnih datosti, a razrešenje problema leži u metafizičkom svetu, u kategorijama večnog blaženstva eshatološke egzistencije i bezgraničnoj ljubavi, kao i sposobnosti da se oprosti svima i za sve, a to je svet kojem Aljoša stremlji. Upravo kada bude govorio o detetu koje pred majkom ras-tržu psi, Ivan će postaviti Aljoši pitanje koje aktualizuje problematiku oprostaja:

*Ali čime, čime ćeš ih iskupiti? Zar je to moguće? [...] Postoji li u celom svetu biće koje bi moglo i imalo prava oprostiti?*³

I mi moramo biti saglasni sa Ivanom Karamazovim da se takve grozote ne mogu oprostiti, ali samo ako zaboravimo na Hristov zavet. Iako je pozicija Ivana Karamazova krajnje humanistička, on želi da okonča patnje, a ne da one budu osvećene u večnosti božanske pravde, ona je istovremeno varljiva, ona je uzrok patnji, jer se životu i veri ne prepušta, već zadržava distancu nesposoban da rastumači viši smisao. Njegova će pitanja na trenutak

² Isto.

³ Isto, str. 326.

zbuniti iskušenika Aljošu i on će, odbacujući mogućnost da bude arhitekta novog i savršenog sveta po cenu dečje žrtve, odgovoriti:

*Ne, ne bih pristao.*⁴

Ali će se ubrzo, nakon što zanesenost Ivanovim govorom izgubi na intenzitetu, pronaći Hristov put, pa će na pitanje da li se može oprostiti i ko može oprostiti odgovoriti rečima:

*Pa to biće postoji, i ono može sve oprostiti, sve i svakoga, za sve zato što je ono samo dalo nevinu krv svoju za sve i za svakoga.*⁵

Dostojevski nam završne segmente ovog dijaloga dvojice braće ostavlja kao ključ za tumačenje poglavlja „Buna“ i „Veliki inkvizitor“. Nakon što je definisao neuralgičnu tačku i postavio pitanje, nakon što je izvršio karakterizaciju aktera na najneposredniji način pokazujući na delu njihove svetonazore, pred čitaoca je stavio dva egzistencijalna modela koja će razviti u narednom poglavlju u likovima inkvizitora i Isusa Hrista koji je ponovo došao među ljude.

O „Velikom inkvizitoru“

Ivan Fjodorovič svoju *poemu* počinje oslanjajući se na biblijski tekst *Apokalipse*. Pripovedajući o povratku Sina među ljude, on svog Hrista smešta u Sevilju u doba inkvizicije. Iako Hristos biva ovaploćen kao jedan od mnogih, čovečanstvo ga ipak prepoznaje. Nakon vekova željnog iščekivanja, mase se okupljaju oko njega i Isus ponavlja čuda opisana u jevanđeljskim tekstovima. Izlečenje i povratak iz mrtvih se dešavaju pred očima naroda, ali veliki inkvizitor ipak hapsi Isusa i baca ga u tamnicu. Prostor i vreme se kondenzuju i stapaju u jednu tačku – od onoga trenutka kada inkvizitor uđe u Hristovu ćeliju čitava istorija čovečanstva i zemaljsko prostranstvo staju u prostor između njih dvojice i njihov razgovor; tema postaje večnost.⁶ U raspravi o večnosti, spasenju i harmoniji prethodno postavljeni temelji u poglavlju „Buna“ se proširuju i estetizuju višeslojnošću same strukture teksta. Polazište iz prethodnog poglavlja jeste Ivanovo pripovedanje o patnjama dece kojim se otvara prostor za postavljanje *najvažnijih pitanja*. U „Velikom inkvizitoru“ se polazišna tačka obogaćuje slojem biblijskih i istorijskih referenci i čini okosnicu rasprave koja je data u obliku Ivanove umetničke obrade prethodno naznačenih problemskih mesta u poglavlju „Buna“. Poglavlje o velikom inkvizitoru funkcioniše kao parabola. Sloj teksta utemeljen u imanenciji svoje značenje iscrpljuje u ideološkom, istorijskom i političkom, dok je sloj teksta koji se tiče ljudske duhovnosti utemeljen u transcendenciji i parabola u biblijskom smislu te reči – on oslikava, poput „Prologa na nebu“ u *Faustu*, zaokruženje zemaljske dra-

⁴ Isto, str. 327.

⁵ Isto.

⁶ V. V. Rozanov, *Legenda o velikom inkvizitoru*, Grafos, Beograd, 1982, str. 107.

me metafizičkim smislom čija je ikonografija u ključu Dostojevskog izrazito hrišćanska i poglavito pravoslavna.

Prve reči koje veliki inkvizitor upućuje Isusu date su u formi pitanja:

*To si ti? Ti?*⁷

Značajno je to što Dostojevski prepoznavanje daje u formi pitanja. Pisac nam odabirom upitne rečenice sugerise logiku i karakter samog inkvizitora. Inkvizitor je slep da prepozna hipostazu Božjeg Sina pred sobom, njemu je potrebna verbalna potvrda koju od Isusa neće dobiti. Dostojevski će se poslužiti identičnim postupkom i u nastavku poglavlja kada Ivanov inkvizitor bude postavljao naredna pitanja – za logiku ovoga sveta metafizika ostaje neprobojna i jaz među njima ostaje nepremostiv. Ivan se pred Aljošom ograđuje sugerišući da je čitav inkvizitorov nastup izmišljen i da može biti plod halucinacije jednog starca, kakav je inkvizitor, ali u rečima samog inkvizitora vidimo punu meru logike Ivana Karamazova izrečenu u prethodnom poglavlju.

Okosnica *poeme* o velikom inkvizitoru organizovana je oko tri biblijska iskušenja kojima zao duh pokušava da pokoleba Isusa Hrista u pustinji. Inkvizitor tvrdi da su upravo ta tri pitanja idealne formulacije svih nesreća koje more čovečanstvo. Prvo iskušenje kojem je Isus bio podvrgnut jeste poziv da pretvori kamenje u hlebove, na šta Isus odvrća da čovek ne živi isključivo od hleba i vode. Inkvizitor vidi Hristov odgovor kao njegovu žrtvu za slobodu, onu za koju čovek nije spreman. Najvredniji dar čovečanstvu jeste dar slobode, ali inkvizitor insistira na ceni koja se za nju mora platiti i smatra da je ona prevelika. Njegova logika je snažna. Čovekova sloboda je omogućila pad iz rajskog stanja u smrtnost, ona je omogućila izopačenje ljudske prirode i priklanjanje strastima, niskostima, bogootpadnost i nevine patnje. Inkvizitor kaže:

*Nahrani, pa tada možeš zahtevati od njih vrlinu!*⁸

Dostojevski predviđa ovom rečenicom dominantnu paradigmu ponašanja modernog čoveka istovremeno opisujući težnje šesnaestovekovnog čoveka i nastojanja Katoličke crkve. Stavljanje zahteva, prava i privilegija ispred dužnosti uzročnik je problema modernog čoveka, a koreni tog problema sadržani su u inkvizitorovom iskazu. Petnaest vekova nakon Hristovog odlaska čoveku nisu dovoljna čuda poput vaskrsenja, on teži za individualnom srećom ostvarenom u ovostranosti kako bi mogao poverovati u večno blaženstvo. Svet je od praotadžkog greha obeležen patnjom, ali vremenska distanca uzrokovana čovekovim padom u istorijsko vreme zamaglila je prvobitne ljudske težnje. Božje snishođenje čoveku je pružilo veću slobodu, a ona je zloupotrebom prerasla u gordost. Inkvizitor predviđa gradnju nove Vavilonske kule i zastave bogoboraštva ujedinjene oko želje da se život provede punog stomaka. Berđajev kaže: „Veliki inkvizitor nastupa demagoški, on glumi demo-

⁷ Braća Karamazovi, str. 333.

⁸ Isto, str. 337.

kratu, prijatelja slabih i ugnjetenih, čoveka koji voli sve ljude. On optužuje Hrista zbog aristokratizma i pripisuje mu želju da spase samo malo njih koji su jaki, moćni.”⁹ Postavlja se pitanje: da li zaista inkvizitor *glumi*? Iako sa ostatkom iskaza Nikolaja Berđajeva moramo biti saglasni, stiče se utisak da inkvizitor ne glumi, već nastupa kao eho svesne misli Ivana Karamazova. Logika teksta nalaže da konstantno na pameti imamo čitavu vertikalu likova koja se u dva posmatrana poglavlja formira, a ona polazi od Ivana, preko inkvizitora, da bi vrhunila parabolički u samom zlom duhu – klevetniku i poricaču. Prisetimo se Ivanovog odbacivanja ustrojstva sveta, ono je utemeljeno u humanističkim nastojanjima i osećanju koje bismo mogli okarakterisati kao *Weltschmerz*. Iskazi inkvizitora deluju kao eho Ivanovih iskaza, ali su prošireni i umetnički obrađeni, estetizovani u formu koju Ivan Fjodorovič sam naziva *poema*. Njihov smisaoni domet jeste razotkrivanje *kneza ovoga sveta* u iskazima velikog inkvizitora, odnosno negacija onog smisla koji predstavlja Hristos i negacija duhovnog sveta zarad materijalnog. Zemaljski hleb koji u ime čovečanstva zahteva inkvizitor jeste Ivanov vapaj za okončanjem patnje ovozemaljske egzistencije:

*...ja uopšte neću da se više strada! [...] Ne da ne primam boga, Aljoša, nego mu samo ulaznicu, sa najvećim poštovanjem, vraćam natrag.*¹⁰

Zahtevi koje iznose, prvo Ivan, a zatim i veliki inkvizitor, jesu odjek ponude zlog duha Hristu da on postane *knez ovoga sveta*. Niz logički neosporivih misli se u očima večnosti pretvara u besmislice, ali je za takvo obesmišljenje potrebna neupitna vera za koju je, prema rečima inkvizitora, samo nekolicina sposobna i zato on optužuje Hrista za aristokratizam. *Carstvo ovoga sveta* je lako zadobiti, potrebno je samo zatražiti hleba, uvideti nepravdu u Hristovom zavetu i prezreti patnje. Upravo materijalističkom logikom, sugerise Dostojevski, čovek poništava ono božansko u sebi, a takve po pravilu u njegovom opusu sustiže najteža kazna. Ne možemo a da ne uvidimo principe socijalizma u motivu *zemaljskog hleba*. Posredi je utopistička zamisao čije se ostvarenje konotira kao moguće i koja treba da zameni religijsku eshatološku utopiju. Profetska poruka Dostojevskog se proteže dalje od vremena u kojem piše adekvatno opisujući i potonje epohe.

Govoreći o drugom iskušenju Hristovom inkvizitor Sinu Božjem spočitava odbacivanje tri sile kojima se mogla postići konačna pobeda i osvojiti ljudska svest:

Ima tri sile, jedine tri sile na zemlji koje su mogle zanavek pobediti i pleniti savest tih nemoćnih buntovnika, za njihovu sreću – te su sile: čudo, tajna i autoritet. Ti si odbacio i jedno i drugo i treće, i sam si dao primer za to. Kada te je strašni i premudri duh odveo na vrh hrama i kazao ti: „Ako hoćeš da doznaš jesi li ti sin Božji, baci se dole, jer je rečeno za onoga: da će ga anđeli prihvatiti, i neće pasti niti će se ozlediti, pa ćeš doznati tada da li si ti sin Božji, i dokazaćeš kakva

⁹ N. A. Berđajev, „Veliki inkvizitor“ u *Legenda o velikom inkvizitoru*, CID, Podgorica, 2002, str. 329.

¹⁰ *Braća Karamazovi*, str. 327.

*je vera tvoja u Oca tvoga“; ali ti si saslušao to i odbacio si ponudu i nisi podlegao, niti si se bacio dole.*¹¹

Inkvizitor nije sposoban da razume ono što Isus čini. Preplavljen patnjama i zaslepljen mučnošću fizičke egzistencije, on optužuje Hrista. Neshvatljivo je starcu odbacivanje tri najmoćnije sile koje bi mogle biti rešenje svega što on poima kao problematično. Njegovo viđenje božanstva jeste zaokruženo u okvirima feudalne logike njegove epohe. Za inkvizitora Bog bi morao biti nalik despotu, onaj koji mačem donosi harmoniju i koji silom uspostavlja autoritet. Propušta da se priseti da se Sin Božji pojavio u svetu u liku Raspetoga, da nije došao kao moćnik i car nego kao izmučeno i zgaženo biće sa željom da čovek slobodno spozna Boga i da ga zavoli.¹² Isus nikada ne kuša veru u svog Oca, jer je to deo zaveta – vera mora biti neupitna, Bogu se mora predavati dobrovoljno i bezuslovno. Hristos zna da bi se, u momentu skoka na koji ga đavo navodi, odrekao svoga Oca i ogrešio se o njega. Čak i u momentu stradanja na krstu, u trenutku u kojem Hristova ljudska priroda oseća najveću bogoostavljenost, on svoju veru ne dovodi u pitanje i predaje svoju dušu u ruke Bogu. Inkvizitor vidi čudo, tajnu i autoritet kao oruđa koja bi se smela upotrebiti u svrhu porobljavanja slobodne volje ljudi, on ne vidi da je izvor njihove istinske snage u veri koja čudima, tajnama i autoritetu biva svojevolumno i bez sumnje poklonjena. Starac stoji na stanovištu da su čuda sredstvo kojim bi se moralo uticati na preumljenje i na pokornost čovečanstva, ali njihova istinska snaga opstaje u funkciji potvrde pravovernima onoga u koga veruju. On zastaje na spoljašnjosti, ne uspeva da pronikne u suštinu čuda, tajne i autoriteta. U njegovim rečima moramo prepoznati Ivanovu svest. Srednji od braće Karamazovih jeste obrazovan i njegova oštroumnost je zavidna, ali ne smemo ispustiti iz vida da je on ipak dvadesetčetvorogodišnjak. Provejava u idejama inkvizitora Ivanova nezrelost, skoro naivno zastajanje na spoljašnjosti pojave, nemogućnost da se dopre do suštine i mladom čoveku svojstvena težnja ka revolucionarnosti, ka želji da se svet dovede u ono stanje harmonije koje on kao pojedinac smatra ispravnim. Možemo povući paralelu između inkvizitorovih iskaza o trima silama i Ivanovog iskaza:

*Ona ne vredi jedne suzice ni samo onog jednog izmučenog deteta...*¹³

Ivan ne vidi dalje od dečje suze, on nije sposoban da spozna ono što će Tolstojev Pjer Bezuhov otkriti u zarobljeništvu uz pomoć Platona Karatajeva – lepotu života u svim njegovim nevinim patnjama. Zloupotreba sila dovela bi do preobražaja ljudske prirode. Istina, dobro i sloboda su glavni ideali čijem ostvarenju teži ljudska priroda svojim razumom, osećanjima i voljom, ovi se ideali mogu narušiti samo izvana, a kako su u pitanju neupitno dobri ideali i prvobitna ljudska priroda jeste dobra.¹⁴

¹¹ *Isto*, str. 340.

¹² „Veliki inkvizitor“, str. 332.

¹³ *Braća Karamazovi*, str. 326.

¹⁴ V. V. Rozanov, *Legenda o velikom inkvizitoru*, Grafos, Beograd, 1982, str. 140.

Poslednje iskušenje na koje se inkvizitor poziva tiče se vladavine. Hristu biva ponuđeno da vlada ovozemaljskim svetom, što on odbacuje i tera zlog duha od sebe, pozivajući se na fundamente vere koju propoveda – postojanje jednoga Boga svedržitelja i vladara svih svetova. Inkvizitor će reći:

Da si primio taj treći savet moćnoga duha, ti bi ispunio sve što čovek na zemlji traži, to jest: pred kim da se klanja, kome da preda svoju savest, i na koji način da se najzad svi ljudi ujedine u opšti i jednodušni mravinjak, jer potreba sveopšteg ujedinjenja je treća i poslednja muka ljudi.¹⁵

Razvija se humana vizija ujedinjenog sveta blagostanja, jednakosti i sloge, ali je upravo ona, paradoksalno, krajnje dehumanizujuća. Inkvizitor metaforom mravinjaka sugerise jednakost, svepovezanost, organizovanost, usmerenost ka jednom cilju, ali negira osnov ljudskosti – slobodnu volju. Njegova reduktivna vizija ovozemaljske utopije poriče suštinu Božje namere, a sam inkvizitor se razotkriva kao *poricač*. On će glasno izgovoriti kako je čovečanstvo sada sa *njim* (zlim duhom), a ne sa Hristom. Hijerarhija na čijem vrhu sedi inkvizitor, veliki grešnik i poricač, jeste đavolje carstvo, izopačenje svih ideala koje se inkvizitor trudi da podari čovečanstvu. Lik velikog inkvizitora varira ideje koje u *Zlim dusima* zagovara Šigaljev¹⁶ – njegova namera jeste slobodarska i plemenita, ali završava u krajnjoj despotiji papocezarističke države. Ivanov inkvizitor stoji na braniku zapadnog papsko-carističkog državnog modela. On je odjek svoga vremena, ali i potonjih vekova koji zagovaraju zastajanje na spoljašnjosti, na uspostavljanju forme koja izneverava suštinu. Ideje o progresu, o pravičnom uređenju države, političke utopije, pravda ovozemaljskog suda, pronalasci i novi kulturni trendovi otuđeni od svojih duhovnih korena pomračuju i dovode do gubitka smisla života.¹⁷ U govoru inkvizitora sve se sliva u Ivanove iskaze o odbacivanju ovoga sveta i u naznačenu želju da se taj svet preinači¹⁸. Bogoborcu ne preostaje ništa drugo. Kada nije u stanju da poveruje i odrekne se sopstvene logike, on po nužnosti mora da preosmišljava svet, a Dostojevski prelama bogoboračku perspektivu kroz jedan milenijum dug period zamene hrišćanskih mističkih istina svetovnim istinama, logički i materijalistički utemeljenim. U pitanju je autorova vizija manifestacije *carstva ovoga sveta*. Ton kojim inkvizitor govori je optimističan i drzak, jer je siguran da će nakon spaljivanja Hrista na lomači njegovo carstvo podariti blagostanje čovečanstvu, da će u sebe primiti i one jake i one slabe, da će na zemlji život biti onakav kakav je mogao da bude, samo da je Hristos prihvatio ponude *moćnoga duha*:

I tada, i samo tada će nastati za ljude carstvo mira i sreće. Ti se ponosiš svojim izabranicima. Ali ti imaš samo izabranike, a mi ćemo zadovoljiti sve.¹⁹

¹⁵ Braća Karamazovi, str. 343.

¹⁶ N. Berđajev, *Duh Dostojevskog*, Niro „Književne novine“, Beograd, 1981, str. 155.

¹⁷ *Legenda o velikom inkvizitoru*, str. 142.

¹⁸ „I dok sam na zemlji, žirim da preduzmem svoje mere.“, *Braća Karamazovi*, str. 326.

¹⁹ *Isto*, str. 343.

Inkvizitor nastavlja svoj govor o svetskom blagostanju i obećava Hristu da će ga već sutra na jedan pokret njegove ruke stado spaliti na lomači. Zaokružuje se slika sveta koji zagovara borac za dobrobit čovečanstva čija duhovna snaga nije kadra da se otme stegama materijalnog sveta i za čiju logiku viši smisao božanske promisli ostaje nedostupan.

Čitava *poema* koju izgovara Ivan Fjodorovič zatvara se scenom poljupca koji Hristos spušta na usne starca inkvizitora. Ta scena i njeno dupliranje poljupcem koji će Aljoša uputiti svome bratu Jesu smisaoni i estetski vrhunac samog teksta. Nakon što u tišini inkvizitor čeka bilo kakav odgovor, Hristos mu se približava i umesto odgovora upućuje mu poljubac. Starčeva inicijalna reakcija je osmeh koji mu se nevoljno oteo, ali do metanoje ne dolazi. Inkvizitor, istina, odlučuje da oslobodi Hrista, ali ostaje pri svojim ubeđenjima. Prema hrišćanskoj teologiji *ocu laži* je uskraćena mogućnost preumljenja, jer nije sposoban za patnju, inkvizitoru je uskraćena mogućnost preumljenja, jer, kao i Ivan, odbacuje patnju. On je krajnja izoštrenost, granična situacija u kojoj se Ivan može naći. Inkvizitoru nije moguće da uvidi istinu koja otelovljena stoji pred njim, nije mu moguće da bude preplavljen činom žive ljubavi više od refleksnog osmeha. Možemo sa izvesnom slobodom reći da je najvažnije pitanje ovoga teksta sledeće: zašto i kako je moguće da Ivan dolazi na ideju da svoju *poemu* zatvori scenom poljupca? U pitanju je čin u kojem se ogleda sva veličina istine, ljubavi i oproštaja. Zašto Ivan, onaj koji *poemu* izgovara kao kritiku ustrojstva sveta, ipak svršava svoje pripovedanje takvom porukom? Razlozi su duboko ukorenjeni u onome što čini okosnicu čitavog opusa Fjodora Mihajloviča Dostojevskog, a to je pitanje čovekovog unutarnjeg jaza. Dostojevski nikada čoveka ne svodi na jednu dimenziju, niti mu prilazi kao zaokruženoj stabilnoj celini. Značajni likovi kojima je literarne živote podario ruski pisac su po pravilu raspolučeni. Neki su svesni jaza koji u sebi nose, neki nisu, ali čitaocu je savršeno jasno da se u njima odigrava ona ista borba sa kojom se suočava svaki pojedinac. Ivan ne može biti ateista, previše je intimnog i ispovednog tona u njegovom razgovoru sa Aljošom, koji u iskazima njegovog inkvizitora biva preobražen u ozlojeđenosti i povređenosti, da bismo mogli reći da Ivan ne nosi klicu želje da veruje. Istina, kod Ivana, a posredstvom njege i kod inkvizitora, preteže želja da se sa Bogom obračunaju. Antiteizam je posledica želje da se veruje i nemogućnosti da se veruje u Boga koji je svet učinio takvim da u njemu i nevini pate. Ivan, koji je odbačen i ne pripada nigde, vapi za ljubavlju, ali za nju nije sposoban. Motiv poljupca je manifestacija iskonske ljudske potrebe koja je kod Ivana smeštena u podsvesno – želje da bude voljen i da mu biološki otac i nebeski Otac objasne ono što ostaje izvan domašaja njegovih snaga. Hristos i Aljoša znaju da se rečima ne može iskazati ono što je inkvizitoru i Ivanu potrebno. Jedino moguće objašnjenje jeste čin žive ljubavi i hipostaza istine. Sve staje u taj dupliran poljubac – dubina ponora koji Ivana vodi u ludilo i svi potencijali njegove ljudskosti. Poljubac opisuje Hrista i Hrista u Aljoši i prerasta u simbol koji nije puka višeznačnost, već hijeroglifski znak koji povezuje duhovno i telesno, božansko i ljudsko. U taj hijeroglif je stala centralna ideja Dostojevskog, a Solovjov smatra da je to ideja o svečovečanskoj ljubavi, slozi i bratstvu koja se temelji na oproštaju svih svima.²⁰

²⁰ V. S. Solovjov, „Drugi govor“ u *Legenda o velikom inkvizitoru*, CID, Podgorica, 2002, str. 60.

Mnoštvo radova posvećenih poglavlju „Veliki inkvizitor“ obrađuju tekst kao izdvojenju celinu. Takva vrsta pristupa može biti opravdana zbog prirode samog teksta, njegove zaokruženosti kao pripovedne celine i smisaonih ishodišta. Naš je stav da je takav pristup, iako moguć, duboko pogrešan. Kao što je ovaj rad pokazao, čak se i u analizi koja će u okviru sižea *Braće Karamazovih* zastati na najosnovnijoj mogućoj vezi „Velikog inkvizitora“ sa ostatkom romana otvara raskošna višeslojnost i produbljuju se semantički potencijali samog poglavlja. Strukturalno gledano, zasebno posmatrano ovo poglavlje ne pruža mogućnost da se rasvetle nivoi prepletenosti Ivanovog pripovednog teksta sa pripovedačevim tekstom, udvajanje motiva, njihovo razvijanje i dalje estetizovanje, kao ni smisaono produbljivanje značenja. Kada se „Veliki inkvizitor“ posmatra u kontekstu poglavlja „Buna“ otvara se mogućnost pravoznačnog i punoznačnog razumevanja ovog segmenta romana, a bez takvog pristupa smisljeno tumačenje sižea ostaje izvan domašaja.